

Leszek Kajzer

O BUDOWNICTWIE OBRONNYM WOJEWÓDZTWA ŁĘCZYCKIEGO
W PÓŻNYM ŚREDNIOWIECZU I CZASACH NOWOŻYTNYCH
– W PIĘTNAŚCIE LAT PÓŻNIEJ

W 1980 r. w pierwszym tomie tego czasopisma, opublikowałem pracę na temat będący zarazem tytułem niniejszego artykułu¹. Materiały zbierałem do niej w końcu lat siedemdziesiątych, co powoduje, że przedstawiony w niej stan badań (także wiedzy i sądów autora) ma już ponad 15 lat. Choć dla rasowych archeologów jest to okres trudny do zauważenia, ostatnie lata przyniosły istotny przyrost badań terenowych i kameralnych nad warowniami Łęczyckiego. Szczególnie intensywne były w ostatnim okresie penetracje terenowe i im chciałbym poświęcić niniejsze studium. Opisany upływ czasu zachęca więc autora do ponownego przyjrzenia się omawianemu tematowi. Imperatyw ten działa tym skuteczniej, że w tytule opracowania nie zaznaczono, iż praca z 1980 r. była „wstępem do studiów...”. Błędu tego, wynikającego bez wątpienia z dobrego samopoczucia badawczego, nie popełniłem już w kilka lat po ukazaniu się omawianej pracy, gdy wraz z J. Augustyniakiem opublikowaliśmy podobny katalog siedzib obronnych z terenu Sieradzkiego². Celem niniejszego artykułu jest więc omówienie wyników nowych archeologicznych badań terenowych, a także ponowne zastanowienie się nad aktualnością sądów opublikowanych w 1980 r.

Ostatnie 15 lat przyniosło istotne zmiany w stanie archeologicznego przebadania późnośredniowiecznych i nowożytnych warowni Łęczyckiego. Działania te podzielić można na kilka grup. Do pierwszej zaliczyłbym akcje badawcze. Taką bowiem był bez wątpienia cykl prac sondażowych przeprowadzonych w latach osiemdziesiątych przez (jeszcze wtedy istniejącą) Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PP PKZ w Łodzi. Prowadzona

¹ L. Kajzer, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1980, Folia archaeologica, z. 1.

² L. Kajzer, J. Augustyniak, *Wstęp do studiów nad świeckim budownictwem obronnym sieradzkiego w XIII–XVII/XVIII wieku*, Łódź 1986.

ona była na zlecenie ówczesnego tzw. Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Płocku (pod hasłem weryfikacji konserwatorskiej założeń obronnych) i doprowadziła do elementarnego poznania kilku obiektów³. Do drugiej grupy zaliczyłbym badania poszczególnych obiektów prowadzone przez wielu archeologów (i przedstawicieli innych dyscyplin), których efekty w większości nie zostały jeszcze opublikowane i nie funkcjonują w obiegu naukowym. Ostatnim elementem związanym z rozszerzeniem bazy źródłowej omawianego tematu jest powstałe niedawno opracowanie P. Wesołka, który poddał analizie wyniki nowych badań obiektów obronnych znajdujących się w strefie pogranicza między województwem łęczyckim a Mazowszem Rawskim⁴. Wszystkie te działania, a także nowe studia autora, zachęcają do ponownego zarysowania tematu.

W zestawieniu opublikowanym w 1980 r. uwzględniłem 77 obiektów obronnych funkcjonujących na terenie województwa łęczyckiego między XIII a XVII w. Dziś wydaje mi się, że pierwsza granica czasowa była podana dość optymistycznie, druga natomiast jest słabo udokumentowana i cezurę czasową postawić by należało raczej w końcu wieku XVIII. Lista 77 obiektów zawiera jeden oczywisty błąd, zasygnalizowany w opublikowanej recenzji S. M. Zajączkowskiego⁵. Autor ten słusznie zwrócił mi uwagę na niepotrzebne uwzględnienie w pracy zamku w Kutnie, która to miejscowość znajdowała się w omawianym czasie na terenie Mazowsza Rawskiego. Problematykę zamku w Kutnie poruszyłem zresztą później w innym miejscu i uważam ją, bez podjęcia nowych badań terenowych, za wyczerpaną⁶. Do weryfikacji więc listy pozostałych 76 obiektów obronnych teraz powracamy.

A oto krótkie zestawienie wyników nowszych prac terenowych.

1. **Bedlno.** Obiekt był weryfikowany przez PAK PP PKZ. W wyniku tych prac założono, że funkcjonował on między schyłkiem XIII a początkiem XV w. Znalaziono dość interesujące zabytki i zasugerowano, że założenie sprawić może trudności przyszłym badaczom⁷. Zaliczyć go należy do grupy późnośredniowiecznych dworów (może wieżowy?) na kopcu.

³ Efekty tej akcji, w formie teczek maszynopisów, znajdują się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Płocku. Łódzka Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska PP PKZ została bowiem rozwiązana i jej archiwalia (oraz materiały zabytkowe) znajdują się w kompletnej rozsypance.

⁴ P. Wesołek, *Małe założenia obronne pogranicza Łęczyckiego i Mazowsza Rawskiego w świetle nowych badań*, Łódź 1992, maszynopis w Katedrze Archeologii UŁ.

⁵ S. M. Zajączkowski, recenzja pracy z przyp. 1, „Rocznik Łódzki” 1982, t. 32, s. 330–336.

⁶ L. Kajzer, *Uwagi o „zamku” w Kutnie i jego przemianach*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1987, R. XXXV, nr 3, s. 449–463, gdzie podano dwie hipotetyczne lokalizacje zamku – murowanego dworu Kucińskich. Prawidłowa jest druga lokalizacja obiektu na terenie współcześnie funkcjonującego browaru.

⁷ J. Pietrzak, *Badania wykopaliskowe grodziska w Bedlnie, gm. loco, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

2. **Będków.** Badania terenowe przeprowadzone zostały w latach 1988–1989. Niestety, wyniki ich nie są dostępne i można mieć poważne wątpliwości, czy efekty wykopalisk zostaną kiedykolwiek opublikowane. Z niepotwierdzonych danych wynikać może, że rozwieszony kopiec krył w sobie relikty budowli późnośredniowiecznej i nowożytnej. Brak publikacji wyników badań uważam za dużą stratę, tym bardziej, że niedawno powstało ciekawe studium historyczne na temat fundatorów obiektu – rodziny Wspinków z Będkowa⁸.

3. **Borówek.** Obiekt był przebadany przez A. Kosiorka i choć wyniki prac nie zostały w pełni opublikowane, powstało jednak ciekawe studium na temat znalezionej tam fragmentu zbroi płytowej (z lat około 1400)⁹ i pełne (aczkolwiek nieopublikowane) opracowanie ceramiki naczyniowej, która datuje użytkowanie obiektu na czas od przełomu XIV/XV w. po wiek XVI, a może nawet pierwszą połowę wieku XVII¹⁰.

4. **Brzeziny.** Rozpoczęte w 1978 r. badania hipotetycznego zamku Lasockich nie zostały zakończone, a porzucony i nieopublikowany materiał zalega w jednym z muzeów. Brak rokowań na szybkie udostępnienie efektów tych prac i istotne powiększenie stanu wiedzy o zamku (może dworze obronnym).

5. **Budzynek.** I tu także wyniki badań prowadzonych w latach 1976–1978 nie zostały opublikowane, zaś wyniosły nasyp został całkowicie rozwieszony. Z uwagi na „znikomą szkodliwość czynu” sprawca nie został ukarany, a lista obiektów obronnych łęczyckiego została w ten sposób o jeden – bardzo ciekawy badawczo – uszczuplona.

6, 7. Oba kopce w **Droguszy** zostały przebadane przez A. Kosiorka, zaś wyniki prac nie zostały opublikowane. Ostatnio efekty ich podsumował P. Wesolek¹¹. Potwierdzono hipotezę, zasygnalizowaną już w 1980 r., że jeden z nasypów krył w sobie relikty siedziby drewnianej (datowanej na XVI w.), a drugi dworu murowanego, powstałego około 1600 i funkcjonującego do połowy XVII w. W trakcie badań zgromadzono interesujący materiał zabytkowy, który wymaga opublikowania (szczególnie kafle piecowe).

8. **Gaj (Gaj Nowy).** Stożkowaty nasyp, po trzysezonowych badaniach terenowych P. Świątkiewicza, okazał się być pozostałością po murowanym dworze, powstałym w drugiej połowie XVI lub na przełomie XVI i XVII w.¹²

⁸ J. Szymczak, *Epigrafika w służbie genealogii. O początkach Wspinków z Będkowa*, „Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska” 1992, vol. XLV, s. 303–313.

⁹ A. Nadolski, A. Kosiorek, *Szczątki zbroi średniowiecznej z grodziska w Borówku*, [w:] *Studia nad kulturą materialną wieków od XIV do XVI*, Łódź 1986, s. 33–41.

¹⁰ E. Krupa, *Średniowieczna i nowożytna ceramika z dworu obronnego w Borówku*, gm. Bielawy, woj. skierniewickie, Łódź 1989, maszynopis w Katedrze Archeologii UŁ.

¹¹ Wesolek, *Małe założenia...*, s. 138–139.

¹² P. Świątkiewicz, *Gaj Nowy*, „Informator Archeologiczny”, Badania rok 1985, Warszawa 1986, s. 189–190; Badania rok 1986, Warszawa 1987, s. 216; Badania rok 1987, Warszawa 1988, s. 220; tenże, *Murowany dwór „na kopcu” w Gaju Nowym*, gm. Św. Małgorzaty, woj. płockie, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1995, Seria archeologiczna, t. 37–38, s. 265–302.

Bardzo interesujące wyniki prac archeologiczno-architektonicznych w Gaju zostały niedawno opublikowane. Wiadomo jednak, że dwór prezentował całkiem odmienną formę niż typowe dwory murowane z czasów późnego renesansu. Był to budynek bardzo wydłużony (6 × 15 m), jednotraktowy (przynajmniej w części murowanej – bo nie można odrzucić ewentualności istnienia „doklejonej” do trzonu murowanego partii drewnianej), składający się z trzech prawie kwadratowych izb. Wolor odkrycia w Gaju przekracza skalę lokalną i granice zainteresowania jednej tylko grupy zawodowej.

9. **Grochów.** Weryfikacja kopca przeprowadzona w 1984 r. wskazuje, że dwór funkcjonował od lat około 1500 do połowy (lub drugiej połowy) XVII w.¹³

10. **Golice.** Stożkowaty nasyp był przedmiotem weryfikacji konserwatorskiej przeprowadzonej w 1985 r.¹⁴ Stwierdzono, że na kopcu stał budynek drewniany, który uległ zniszczeniu pożarowemu, a obiekt użytkowany był dwufazowo od XIII/XIV w. do początku XIV w.

11, 12. **Inowłódz.** Wyniki wieloletnich badań zamku, przeprowadzonych przez J. Augustyniaka, zostały w całości opublikowane, a zamek udostępniony turystycznie w postaci trwałej ruiny¹⁵. Jest to bez wątpienia najlepiej przebadany i jeden z najciekawszych zamków na terenie województwa łęczyckiego. Także J. Augustyniak rozwiązał problem obecności murów obronnych miasta.

13. **Karsznice.** Stożkowaty nasyp został zbadany przez P. Świątkiewicza i wyniki tych prac zostały opublikowane¹⁶. Obiekt datować należy na pierwszą połowę XIV w. Był on krótko używany lub uległ spaleni w trakcie budowy.

14. **Konarzew.** Weryfikacyjne badania terenowe kopca, przeprowadzone przez ekipę PAK PP PKZ, potwierdziły starszą sugestię o jego późnośredniowiecznej metryce. Obiekt został orientacyjnie datowany na wieki XIV–XV¹⁷.

15. **Ktery.** Wyniosły nasyp poddany został przez PAK PP PKZ badaniom weryfikacyjnym o charakterze konserwatorskim. Stwierdzono obecność poziomu kulturowego z późnego średniowiecza – XIV–XV w. (chyba z pozostałościami dworu drewnianego) oraz warstw związanych z późniejszym budynkiem murowanym, może dworską „lodownią”¹⁸.

¹³ J. Tomala, *Dwór na kopcu w miejscowości Grochów, gm. Nowe Ostrowy, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

¹⁴ M. Głosek, L. Kajzer, M. Ptycia, *Golice gm. Poddębice, woj. sieradzkie. Archeologiczne badania weryfikacyjne założenia obronnego*, Łódź 1985, maszynopis w archiwum WKZ w Sieradzu.

¹⁵ J. Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu*, Łódź 1992.

¹⁶ P. Świątkiewicz, *Późnośredniowieczne grodzisko w Karsznicach, województwo płockie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1990, Seria archeologiczna, t. 35, s. 137–159.

¹⁷ J. Pietrzak, J. Tomala, *Wyniki badań weryfikacyjno-inwentaryzacyjnych „grodziska stożkowatego” w Konarzewie, gm. Piątek, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

¹⁸ J. Bartczak, *Wyniki badań weryfikacyjno-sondażowych grodziska w miejscowości Ktery, gm. Krzyżanów, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

16, 17. **Łęczyca.** Nad zamkiem i murami miejskimi prowadzone są, w miarę konieczności konserwatorskich, bieżące badania i nadzory, a sprawozdania z nich przechowywane są w archiwum WKZ w Płocku.

18. **Łęki Kościelne.** Kopiec z istniejącym (choć gruntownie przebudowanym przez Z. Cieklińskiego) dworem drewnianym był weryfikowany przez ekipę PAK PP PKZ. Potwierdzono sztuczne usypanie nasypu, który powstać mógł na przełomie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych¹⁹.

19. **Malanów.** Nasyp był przedmiotem badań weryfikacyjno-konserwatorskich, które potwierdziły jego nowożytną metrykę. Wykluczono obecność starszych poziomów kulturowych i potwierdzono powstanie dworu na kopcu w drugiej połowie XVII, lub na przełomie XVII/XVIII w.²⁰

Obiekt stanowi ciekawy przyczynek do problematyki tzw. grodzisk sarmackich.

20. **Oporów.** Zamek w Oporowie jest systematycznie badany przez J. Tomalę. Poza terenem kopca zamkowego odkryto ciekawy piec typu *hypocaustum*, a wyniki tych prac zostały opublikowane²¹. Natomiast inne ciekawe rezultaty badań prowadzonych w obrębie założenia zamkowego opracowywane są sukcesywnie, w formie nie publikowanych maszynopisów, dostępnych w archiwach konserwatorskich²².

21. **Orenice (Orenice Stare, Oreniczki).** Wysoki kopiec został sondażowo przebadany, a wyniki opracowane w formie nie publikowanej pracy magisterskiej²³. Stwierdzono pozostałości drewnianej wieży na kopcu, którą datowano na lata od drugiej połowy XIV do początku XV w. Obok opisanego nasypu znaleziono kolejny kopiec, który także kryje w sobie relikty kulturowe²⁴. Winien on stać się również przedmiotem badań archeologicznych.

¹⁹ J. Pietrzak, J. Tomala, *Wyniki badań weryfikacyjno-sondażowych na kopcu z dworem w miejscowości Łęki Kościelne, gm. Krzyżanów, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

²⁰ M. Głosek, L. Kajzer, M. Ptycia, *Malanów, gm. Lutomiersk, woj. sieradzkie. Archeologiczne badania weryfikacyjne pozostałości dworu na kopcu*, Łódź 1985, maszynopis w WKZ w Sieradzu.

²¹ J. Tomala, *Nowe odkrycia zabytków średniowiecznych z terenu Mazowsza*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1986, R. XXXIV, nr 2, s. 281–288.

²² J. Tomala, *Wyniki badań na terenie zespołu zamkowego w Oporowie, gm. loco, woj. płockie*, Łódź 1985; tenże, *Wyniki badań archeologicznych na terenie zespołu zamkowego w Oporowie, gm. Oporów, woj. płockie, cz. II*, Łódź 1988.

²³ L. Kajzer, *Orenice*, „Informator Archeologiczny”, *Badania rok 1986*, Warszawa 1987, s. 190; *Badania rok 1987*, Warszawa 1988, s. 202–203. Por. M. Kołaczyk, „Gródek stożkowaty” w *Orenicach, gm. Piątek, woj. płockie, w świetle badań z lat 1986 i 1987*, Łódź 1990, maszynopis w Katedrze Archeologii UŁ.

²⁴ Wesołek, *Małe założenia...*, s. 150.

22. **Orłów.** Obiekt był weryfikowany przez PAK PP PKZ²⁵. Ciekawe rezultaty tych prac doprowadziły do przeprowadzenia tam badań stacjonarnych, które wykonano w latach 1984–1985. Wyniki ich zostały opublikowane²⁶. Stwierdzono, że fazę pierwszą datować można na lata około 1300, a drugą na wiek XIV do połowy XV. Wzmianka o „castrum” w Orłowie z 1424 r. wyznaczała więc datę schyłku użytkowania tego, w całości drewnianego, zamku Junoszców Orłowskich.

23. **Parzęczew.** Kopiec w Parzęczewie przebadany został w 1988 r., lecz wyniki nie zostały opublikowane. Stwierdzono, że pod nasypem znajduje się poziom kulturowy, który łączyć można z późnym średniowieczem (chyba XIV–XV w.) i hipotetycznie wiązać z wzmianką o fortalicji z 1385 r. Natomiast kopiec powstał dopiero w wieku XVI i służył jako wyniosła podstawa dla wzniesienia drewnianego dworu²⁷.

24. **Podgórzyce.** Próby znalezienia reliktu nasypu, wzmiankowanego przez J. Kamińską, przeprowadzone przez PAK PP PKZ, dały wynik negatywny²⁸. Dopiero ostatnio obiekt ten zlokalizował J. Wysocki (ówczesny konserwator archeologiczny na województwo płockie) i notatka o tym odkryciu winna się znajdować w archiwum WKZ w Płocku. Por. Seligi.

25. **Seligi.** Nasyp, którego nie umiał znaleźć L. Kajzer, zidentyfikował w terenie J. Wysocki. Jest to chyba pozostałość „castrum” wymienionego w 1430 r. Badań nie prowadzono.

26. **Sklóty.** W wyniku badań weryfikacyjnych przeprowadzonych przez PAK PP PKZ stwierdzono, że kopiec zawiera w sobie dwa poziomy kulturowe. Starszy, datowany na XIII–XIV w. (??? LK), związany był z niewielkim nasypem ziemnym. Następnie, może w XVI w., powstał duży nasyp i na nim stanął dwór, może częściowo murowany, funkcjonujący w XVI i XVII w., ogrzewany piecami kaflowymi²⁹.

27. **Skoszewy.** Relikty zachowanych wałów okazały się być pozostałościami po grodzisku z czasów plemiennych, może czoła opolnego południowo-wschodniego odgałęzienia plemienia łączycan. Trwają tam aktualnie badania

²⁵ J. Tomala, *Dwór obronny na kopcu w miejscowości Orłów, gm. Bedno, woj. płockie. Wyniki badań weryfikacyjno-sondażowych*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku. Por. też: tenże, *Nowe odkrycia...*, s. 281–288.

²⁶ L. Kajzer, *Średniowieczny drewniany dwór obronny w Orłowie nad Bzurą*, „*Slavia Antiqua*” 1990, t. 32, s. 241–290.

²⁷ L. Kajzer, *Sprawozdanie z archeologicznych badań sondażowo-weryfikacyjnych kopca w Parzęczewie, gm. loco, woj. łódzkie, przeprowadzonych na zlecenie WKZ w Łodzi w 1988 r.*, Łódź 1988, maszynopis w WKZ w Łodzi.

²⁸ J. Tomala, *Wyniki poszukiwań grodziska w miejscowości Podgórzyce, gm. Góra św. Małgorzaty, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

²⁹ A. Wójcik, *Wyniki badań weryfikacyjno-sondażowych kopca w miejscowości Skłóty, gm. Krośnice, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

terenowe³⁰. Być może w VIII – X w. nastąpiły dwie lub trzy przebudowy obiektu. Natomiast obronna siedziba prywatna z XV–XVI w. ulokowana została na relikwach starszego założenia obronnego. Walor badań w Skoszewach jest znaczny i wnosi istotne nowe dane do poznania dziejów ziem centralnej Polski w okresie przedpaństwowym.

28. **Sobota.** Badania archeologiczno-architektoniczne dworu murowanego przeprowadzili A. Kosiorek i J. Salm³¹. Powstało także opracowanie ruchomych materiałów zabytkowych³². Opisane prace doprowadziły do zidentyfikowania w bryle budynku późnogotyckiej sześciobocznej wieży o boku długości 4,5 m, a także partii XVI-wiecznej i późniejszych przebudów. Odkrycie w Sobocie wieży heksagonalnej jest liczącym się osiągnięciem badawczym, które wymaga jeszcze dokładniejszych analiz porównawczych.

29. **Śleszyn.** Badania weryfikacyjne przeprowadzone przez PAK PP PKZ wykluczyły sugestię, że tzw. lodownia jest pozostałością starszego dworu murowanego³³. Znalaziono natomiast nieznaną nasyp ziemny, który można zidentyfikować z pozostałościami „kamienicy” opisywanej w wieku XVIII, a będącej starą murowaną rezydencją obronną³⁴. Kopiec ten wymaga badań archeologicznych.

30. **Walewice.** Badania A. Kosiorka zweryfikowały starszą tezę, że zachowany kopiec kryje w sobie pozostałości założenia obronnego³⁵. Prawdopodobnie dwór protoplastów Walewskich znajdował się na kopcu rozwiezionym w połowie XIX w.

31. **Witonia.** Badania PAK PP PKZ nie doprowadziły do indentyfikacji nasypu i potwierdziły sugestię, że został on wcześniej rozwieziony³⁶.

Zestawiona tu lista nowych działań terenowych (archeologicznych i archeologiczno-architektonicznych, o charakterze stacjonarnym, sondażowym i weryfikacyjno-konserwatorskim) świadczy o znacznym zainteresowaniu badaczy obiektami obronnymi z terenu dawnego województwa łęczyckiego. Odnotowanych tu 31 obiektów obejmuje przecież znacznie ponad 1/3 założeń z listy

³⁰ Prowadzi je ekipa z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi pod kierunkiem dr A. Chmielowskiej i mgr. M. Góry. Dziękuję za umożliwienie mi poznania interesujących wyników tych prac.

³¹ J. Salm, „Zameczek” w Sobocie – wstępne wyniki badań architektonicznych, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej” 1991, nr 553, Budownictwo, z. 42, s. 183–195.

³² W. Długoszevska, *Ruchome materiały archeologiczne z dworu obronnego w Sobocie gm. Bielawy, woj. skierniewickie*, Łódź 1989, maszynopis w Katedrze Archeologii UŁ.

³³ J. Tomala, *Wyniki badań weryfikacyjno-sondażowych kopców w miejscowości Śleszyn, gm. Dobrzeliń, woj. płockie*, Łódź 1984, maszynopis w WKZ w Płocku.

³⁴ Wesolek, *Małe założenia...*, s. 156.

³⁵ A. Kosiorek, *Walewice*, „Informator Archeologiczny”, Badania rok 1984, Warszawa 1985, s. 190.

³⁶ J. Tomala, *Wyniki poszukiwań grodziska w miejscowości Witonia, gm. loco, woj. płockie*, Łódź 1984.

sporządzonej przez autora w 1980 r. Realny walor i znaczenie tych badań dla poznania dziejów i charakteru założeń obronnych z terenu Łęczyckiego wymaga jednak wnikliwszej analizy, bo samo podanie, że w ostatnim piętnastoleciu przebadano blisko 40% obiektów, stworzyłoby obraz zbyt optymistyczny. Pomijając sprawę zamków i murów miejskich, których badania rzadko ograniczają się do jednej tylko akcji (jak było zresztą w przypadku Inowłódza, co wymaga mocnego podkreślenia), a częściej stanowią przykład dobrej kontynuacji (lub nie!) wysiłków różnych ekip badawczych, zastanowić się tu wypada nad – znacznie liczniejszymi – małymi założeniami obronnymi. Tylko w dziewięciu przypadkach zrealizowano bowiem szerzej zakrojony program poznawczy (Borówek, Drogusza, Gaj, Karsznice, Orenice, Orłów, Parzęczew, Skoszewy, Sobota), choć przypisy do tego tekstu najlepiej pokazują, w jak niewielkim procencie te autentyczne wysiłki zostały całościowo opublikowane. Obserwujemy więc niepokojący rozróż między terenową aktywnością archeologów a ich bezwolnością i niemocą dotyczącą udostępnienia wyników własnych studiów wykopaliskowych.

Zdecydowanie przeważały badania o charakterze weryfikacyjnym czyli zmierzające do uściślenia danych gromadzonych w kartotekach konserwatorskich. Sam prywatnie gorąco takie penetracje popieram, szczególnie jeśli prowadzą do istotnego wzbogacenia danych o anonimowych dotychczas kopcach ziemnych, i ewentualnie wiodą do wytypowania obiektów do prac stacjonarnych (pouczający jest tu przykład Orłowa). Osobnym zagadnieniem są prace terenowe stojące na pograniczu nieprzemyślanych wykopalisk (może niekiedy motywowanych względami ambicjonalnymi czy korzyściami finansowymi), które nie doprowadzają do elementarnego poznania badanego obiektu, a po krótkim czasie do zagubienia dokumentacji i zabytków. Ponieważ z reguły one właśnie nie owocują publikacjami, uznać je trzeba za oczywiste szkodnictwo.

Kolejne zagadnienie to sprawa odkrywanych nowo – czy na nowo – pozostałości siedzib, tak jak miało to miejsce w Podgórzycach i Seligach, ale również w kilku innych miejscowościach. Myślę tu o drugiej siedzibie w Orenicach i nowo odkrytym kopcu w Śleszynie, które zostały roboczo zidentyfikowane w trakcie nowszych penetracji terenowych i jeszcze na dobre nie weszły do literatury przedmiotu³⁷. Przykłady te pokazują wyraźnie, że pierwsza, sporządzona w 1980 r., lista obiektów obronnych Łęczyckiego miała naprawdę tylko walor wstępnej rejestracji.

Nadal sporo zamieszania panuje w dziedzinie nazewnictwa, gdyż przeważa raczej punkt widzenia krajoznawcy, a nie historyka. Stąd też każdy nasyp

³⁷ Wesołek, *Małe założenia...*, s. 150 i 156. W tejże pracy sporo informacji o odkryciu nowych kopców podworskich z terenu Mazowsza Rawskiego, przy granicy z Łęczykiem.

ziemny to grodzisko, podczas gdy jak tu przedstawiono, grodziska te pochodzą tak z czasów przedpaństwowych, jak i z XVIII w., a mogą być także relikdami renesansowych dworów murowanych! Dostrzegam w tym przejaw generalnie słabego wykształcenia historycznego archeologów, którym przyszło się poruszać w czasach badanych dotychczas przez historyków. Powyższe obserwacje skomentować można cierpko, iż problem ten dokładnie ilustruje znaną skądinąd prawdę, że nie często ilość jest skłonna przechodzić w jakość.

Przejdźmy jednak do oceny wyników nowszych badań w aspekcie bardziej merytorycznym. Dotyczyć one będą przede wszystkim sprawy zabudowy kopców oraz rytmu przemian chronologiczno-formalnych małych siedzib obronnych na terenie Łęczyckiego. Nowsze badania nie wniosły dużej liczby ciekawych obserwacji na temat zabudowy nasypów. Bez wątpienia najistotniejsze są: odkrycie wydłużonego dworu murowanego w Gaju i heksagonalnej wieży w Sobocie, a więc reliktyw murowanych. Dwór w Gaju zdecydowanie odbiega swym kształtem od form typowych dla epoki, w której powstał³⁸. Wydaje się, że pewną analogią dla niego jest, także odkryty w trakcie badań wykopaliskowych (i niestety znacznie słabiej zachowany), dwór w Lubieniu Kujawskim, położony na południowych okrajach Kujaw Brzeskich, przy ich granicy z Łęczykiem. Dwór w Lubieniu powstał z inicjatywy Doliwitów-Lubieńskich w drugiej połowie XVI w., w wieku XVII był użytkowany przez Kryskich, a uległ zniszczeniu w czasie „potopu”³⁹. Słabo zachowane relikty murowanych fundamentów znalezionych w Lubieniu wyznaczały prostokąt o orientacyjnych wymiarach 20 × 6 m, a cały dwór zrekonstruowano jako założenie fundowane na planie prostokąta (20 × 12 m), którego trakt północny był murowany, a południowy drewniany. Być może był to budynek trójdzielny, z głęboką na dwa trakty osiową sienią i położonymi po jej obu bokach dwoma izbami: drewnianą i murowaną. W opisanej formie budynek miałby więc pięć lokalności w kondygnacji parterowej.

Heksagonalna wieża w Sobocie była autentycznym zaskoczeniem badawczym, gdyż wieże sześcioboczne są w budownictwie polskim zjawiskiem bardzo rzadkim. Nie wiemy też dokładnie, kiedy budowla ta powstała (choć w grę wchodzi tu zapewne druga połowa wieku XIV i pierwsza połowa wieku XV) i z którym z wybitnych przedstawicieli rodu Doliwitów-Sobockich można połączyć tę fundację. Nie znamy także kontekstu murowanej wieży

³⁸ T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża – kamienica – kasztel*, Warszawa 1979; L. Kajzer, *O wieży, kamienicy i kasztelu w Polsce XVI wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. XXVIII, nr 2, s. 231–246.

³⁹ L. Kajzer, *Dwór obronny w Lubieniu Kujawskim. Badania terenowe 1984 roku*, [w:] T. Horbacz, L. Kajzer, T. Nowak, L. Wojda, *Siedziby obronno-rezydencjonalne w powiecie kowalskim na Kujawach w XIII–XVIII w.*, Łódź 1991, s. 118–143.

i otaczających ją, bez wątpienia, zabudowań drewnianych. W sumie późno-średniowieczny „zamek z sześcioboczną wieżą” Sobockich w Sobocie koło Łowicza wymaga pilnie dalszych badań i dokładnych kwerend archiwalnych.

Zestawione tu i opisane wyniki nowszych badań przyniosły znacznie więcej obserwacji na temat rytmu przemian chronologiczno-funkcjonalnych małych siedzib obronnych w późnym średniowieczu i w czasach nowożytnych. Zagadnieniami bez wątpienia najciekawszymi są: datowanie początków budowy małych założeń obronnych i schyłek zwyczaju lokowania dworów na kopcach.

Z zestawionej tu listy najwięcej danych do pierwszego zagadnienia zgromadzono w trakcie badań w Golicach i Orłowie. Początki pierwszej fazy Orłowa oraz stożka w Golicach datować należy orientacyjnie na „horyzont lat około 1300”, przy czym określenie to wynika przede wszystkim z niemożności odróżnienia w materiale ceramicznym ułamków naczyń z końca XIII i z początku wieku XIV. Zaznaczyć jednak wypada, że nie stwierdzono obiektu wyraźnie datowanego na wiek XIII, a właściwie na jego drugą połowę. Sugeruje to, iż być może najwcześniejsze prywatne warownie powstawały na terenie Łęczyckiego dopiero na przełomie XIII i XIV w.

Badania kopca w Parzęczewie, a także weryfikacja przeprowadzona w Skłótach, dostarczają ciekawych obserwacji na temat daty sypania dużych nasypów ziemnych. W obu wypadkach pod kopcami stwierdzono warstwy kulturowe będące pozostałościami starszych dworów, zaś nasypy ziemne powstały dopiero w wieku XVI. Jest to obserwacja zmieniająca nieco obraz ustalony w 1980 r. i sugerująca zarazem, iż idea dworu na kopcu trwała jeszcze w głąb czasów nowożytnych. Zaznaczyć też trzeba, że czas usypania kopca w Parzęczewie i wzniesienia na nim drewnianej siedziby dworskiej nie odpowiada okresowi największej potęgi rodu panów z Parzęczewa, która przypadła na pierwszą połowę wieku XV. I ta obserwacja wymagać będzie rozwinięcia w trakcie przyszłych badań. Przykład obecności nasypów ziemnych w Droguszy i Orenicach może być ilustracją dość krótkiego czasu użytkowania dworów na kopcach i szybkiego przenoszenia się na nowe miejsce lub na inny kopiec. W Droguszy mamy dodatkowo do czynienia z porzuceniem siedziby drewnianej na korzyść dworu murowanego, a następnie porzucenia tego ostatniego ok. połowy wieku XVII.

Cytowana tu wielokrotnie praca z 1980 r. zawierała w tytule wiek XVII. Sygnalizowano tam, że zwyczaj budowy – a nawet użytkowania dworów stojących na starych kopcach – kończy się w masie właśnie około połowy XVII w., a potem mamy już do czynienia tylko z incydentalnym zasiedlaniem starych kopców. Nowsze badania prowadzone na terenie Sieradzkiego, Wieluńskiego i Kaliskiego, a także bezdyskusyjne dane znajdujące w źródłach

pisanych, przekonują jednak, że zwyczaj budowy dworów na kopcach przetrwał jeszcze do wieku XVIII⁴⁰. W odniesieniu do Łęczyckiego ilustruje to przykład Malanowa, powstałego chyba na przełomie XVII i XVIII w. i użytkowanego aż do czasu wzniesienia stojącego do dziś dworu (obok kopca), co nastąpiło chyba na początku wieku XIX. Malanów stanowi więc obiekt, który stosując figlarnie terminologię archeologiczną, nazwać należałoby „grodziskiem sarmackim”⁴¹. Zaznaczyć tu też wypada, że w chwili przygotowywania pracy wydanej w 1980 r. nawet przeciąganie obyczaju mieszkania w tzw. gródkach stożkowatych do połowy wieku XVII było trudne do udowodnienia. Efekty nowszych badań terenowych prowadzonych na terenie Łęczyckiego przyniosły więc pewne „podwyższenie” czasu użytkowania tego typu siedzib – nie potwierdzono jak dotychczas faktu istnienia obiektów o metryce pewnie XIII-wiecznej, a schyłek obyczaju zamieszkiwania w dworach na kopcach przeciągnięto do przełomu XVIII i XIX w., doceniając, że w tym czasie był to zwyczaj już naprawdę reliktowy.

Ograniczone rozmiary niniejszego szkicu nie pozwalają na szersze rozwinięcie tematu. Powracając jednak po ponad 15 latach do problematyki omówionej w pracy z 1980 r., szczególnie wyraźnie widzę, jaki błąd popełniłem w jej tytule. Był to bowiem naprawdę „wstęp do studiów...”, zaś na pełne naświetlenie interesującej problematyki siedzib obronnych na terenie Łęczyckiego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych przyjdzie jeszcze poczekać.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

Leszek Kajzer

ON THE DEFENSIVE ARCHITECTURE OF THE PROVINCE OF ŁĘCZYCA
IN THE LATE MIDDLE AGES AND IN MODERN TIMES – 15 YEARS LATER

The defensive architecture of the province of Łęczyca (an area located north of Łódź, measuring over 4000 km² in size) in the Late Middle Ages and in modern times is considered. In 1980 the author published a book on this subject (vol. I in the series „Acta Universitatis Lodzianensis”, *Folia archaeologica*), which contains a catalogue of 77 defensive features (castles,

⁴⁰ Dobrym przykładem jest tu Wrząca koło Błaszek, na terenie Sieradzkiego, gdzie przez XVIII w. rodzina Grodzickich zamieszkiwała w drewnianym dworze na kopcu i dopiero w latach około 1800 przeniosła się – i to bezpośrednio – do klasycystycznej siedziby murowanej. Por. L. Kajzer, *Dwór we Wrzącej koło Sieradza*, Sieradz 1991.

⁴¹ L. Kajzer, *Recent excavation and survey at Zduny, Wrząca and Kliczków Mały: earthworks of the modern period*, „Antiquity”, september 1991, vol. 65, no. 248, s. 716–721.

town walls, fortified manor-houses, etc.) and describes their character and principles on which they functioned. Now, after more than 15 years since the appearance of this book, the author reconsiders the problem, scrutinizing the results of recent archaeological field researches.

His findings can be summed up as follows:

1. In recent years 31 features have been excavated on the rather small scale. Test excavations for the purpose of conservation, and sondages were dominant.

2. As far as the publication is concerned, the situation is highly unsatisfactory, and in most cases the reports on the researches have not been made public.

3. Though archaeological and archaeological-architectural studies became distinctly more intensive, the findings that would invalidate the hypotheses formed in 1980 were limited in number.

4. Major discoveries include a long rectangular brick manor-house at Gaj near Łęczycza, erected on a mound at the close of the 16th or in the early 17th century, and surrounded by a moat, and relics of a hexagonal tower of bricks at Sobota near Łowicz. The tower should probably be dated to the second half of the 14th or to the first half of the 15th century.

5. With regard to the state of knowledge of 1980, the chronology of the features in question had to be slightly altered. Though the title of the book of 1980 refers to the 13th–17th centuries, recent excavations have failed to reveal a feature unquestionably dated to the second half of the 13th century. The earliest fortified residences date from the turn of the 13th/14th centuries, and the latest, from the 18th century. Accordingly, it seems fairly certain that the custom of building manor-houses on mounds originated in the Łęczycza region somewhat later (about 1300) and lasted longer (to about 1800) than has been surmised so far.